

УДК 101.1:316

Криза «мозаїчного» мультикультуралізму та деліберативна модель демократії

Є.Є. БАТРАКІНА

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна,
E-mail: elizaveta.batr@gmail.com

Авторське резюме

У статті проаналізовано основні проблеми сучасного полікультурного суспільства, а також виявлено негативні сторони політико-філософської парадигми мультикультуралізму, що ведуть до кризи в поліетнічному соціумі. Продемонстровані недоліки «мозаїчного» мультикультуралізму на прикладах концепцій Ч. Тейлора та У. Кімліки. Виявлені основні помилки мультикультуралістів щодо інтерпретації культури, яка представляється стабільною цілісністю, і в розумінні суспільства, що розглядається як конгломерат монолітних одиниць. Проаналізовані негативні наслідки такого підходу: соціальна фрагментація та підміна особистої самоідентифікації груповою приналежністю. З опорою на теорію С. Бенхабіб розкривається комунікативна природа культури, що розуміється як сукупність наративів з проникними межами. Обґрунтовано необхідність дотримання принципів деліберативної демократії, що має сприяти вищому ступеню інтерсуб'єктивності процесів взаєморозуміння та спонтанної самоорганізації в суспільстві. Проаналізовано концепцію Ю. Габермаса, яка розглядає деліберативну теорію демократії як синтез важливих елементів республіканської та ліберальної моделей, крайнощі яких можуть бути згладжені в рамках деліберативної теорії. Представлено обґрунтування деліберативної концепції демократії, як найбільш відповідної моделі умовам багатопланового плюралізму.

Ключові слова: мозаїчний мультикультуралізм, культура, полікультурне суспільство, деліберативна демократія, лібералізм, республіканізм.

The crisis of «mosaic» multiculturalism and deliberative model of democracy

YE. YE. BATRAKINA

V. N. Karazin Kharkiv national university, Kharkiv, Ukraine, E-mail: elizaveta.batr@gmail.com

Abstract

This paper analyzes the main problems of the modern multicultural society, and identifies the negative aspects of multiculturalism, that lead to the crisis in a multiethnic state. Attention is drawn to the shortcomings of «mosaic» multiculturalism in C. Taylor and W. Kymlicka concepts. Attempts are made to analyze the misconception of culture as a stable integrity, and society as a conglomerate of monolithic units. The negative effects of multiculturalist mistakes such as social fragmentation and the substitution of personal identity with group membership are examined. Much attention is given to the theory of S. Benhabib which disclosed communicative nature of a society where culture is represented as a network of narratives with permeable boundaries. Especially noted the necessity of implementation the principles of the concept of deliberative democracy that would have realized a higher level of mutual understanding process and spontaneous self-organization of society. The key issue of the article is Jürgen Habermas theory of deliberative democracy which is presented as a synthesis of the important elements of republican and liberal models, which can be smoothed out within the deliberative model. It is shown that the deliberative theory of democracy can be the most appropriate concepts in the circumstances of multi-layer pluralism.

Key words: mosaic multiculturalism, culture, polycultural society, deliberative democracy, liberalism, republicanism.

Постановка проблеми. Глобалізація та посилення міграційних потоків сприяли інтенсифікації соціокультурного розмаїття – виникненню нових видів меншин з різними ціннісно-нормативними системами. Формування нової соціокультурної парадигми призвело до розвитку нових типів суспільних протиріч, ставлячи під сумнів універсальність ліберальної доктрини. Глибокі культурні і ціннісні розбіжності стали причиною міжетнічних конфліктів, тому що політичні рішення на користь більшості не завжди задовільні і легітимні для меншин, що ставить демократичну стабільність держав під загрозу. Державні програми асиміляції культурних груп з метою створення цілісного суспільства призвели не

до реструктуризації групових ідентичностей, а навпаки, до зростання культурної самосвідомості і прагнення меншин до збереження своєї унікальності. Серйозною проблемою став етнічний сепаратизм в багатонаціональних державах. Концепція мультикультуралізму мала стати відповіддю на проблеми поліетнічного соціуму, але її суттєві недоліки лише погіршили існуючу кризу. Сьогодні необхідний новий вид політики, який дозволить з'єднати культурні та етнічні особливості людей і зберегти нормативні основи демократичного регулювання. Таким вимогам відповідає деліберативна модель демократії.

Аналіз досліджень і публікацій. Основи концепції деліберативної демократії були за-

© Є.Є. Батракіна, 2016

кладені Ю. Габермасом, Дж. Коеном, Д. Міллером, Дж. Драйзеком. Подальше дослідження вона отримала в роботах С. Бенхабіб, А. Філіпс, Дж. Бохмана та ін. Дослідження Ч. Тейлора та У. Кімліки ініціювали аналіз мультикультурності як соціального, політичного та культурного феномена. Поряд з комунітаристською концепцією Ч. Тейлора, ліберальним мультикультуралізмом У. Кімліки, в рамках мультикультурної теорії можна так само виділити лібертаристський підхід Ч. Кукатаса, антропологічний мультикультуралізм Б. Пареха, неомарксистські підходи Н. Фрейзер, А. Янг.

Мета дослідження: виявити негативні сторони мозаїчного мультикультуралізму і проаналізувати переваги деліберативної моделі в поліетнічному соціумі.

Виклад основного матеріалу. Багатопаровий плюралізм сучасних систем, а також ліберальні тенденції західних суспільств сприяли розвитку нових стратегій політики компромісу, яка виразилася в політико-філософській парадигмі мультикультуралізму, що представляє собою, за вдалим висловом М. Мамдані, «культуралізацію політики», або «політизацію» культури [14, р. 27-36]. Мультикультуралізм, як політичний курс, спрямований на підтримку етнічних груп, розвитку толерантності та боротьбу з дискримінацією, придбав актуальність на початку 70-х р. минулого століття. Така політика, що передбачає підтримку і розвиток культурного плюралізму, інтеграцію без асиміляції в поліетнічних державах, стала підтвердженням неефективності державних програм насильницького поглинання культурних меншин домінуючою культурою. Трохи пізніше обговорення з приводу привнесення культурних особливостей в проблематику соціальної рівності отримало підтримку і в академічних колах. Філософські ідеї мультикультуралізму пройшли кілька етапів розвитку: дискусія комунітаризму та лібералізму про роль спільноти в житті індивіда; обговорення питання справедливості нейтральної позиції лібералізму по відношенню до культурних відмінностей; дискусія щодо ефективності групових прав у рамках ліберальної держави.

Найбільший вплив на розвиток мультикультуралізму як політико-філософської парадигми надали концепції Ч. Тейлора і У. Кімліки. Саме такі підходи відповідають поняттю «мозаїчного мультикультуралізму», введеному С. Бенхабіб. Цей радикальний підхід захищає справедливість не в ім'я її самої, а в ім'я збереження самих культур, що призводить до жорсткої соціальної фрагментації. Подібні погляди призвели до інтенсифікації процесів культурного повороту в політиці, який, як відомо, небезпечний зверненням культур всередину та ідеологічною парадигмою «постмодерністського групового мислення, манії переслідування і стилізованої маргінальності» [8, р.156]. Більше

того, такі уявні світи, так звані нові міфографії, «залучаються для нових соціальних проєктів, а не просто для протистояння безсумнівним фактам повсякденного життя» [6, р. 6]. Це закриває кордони між культурами, створюючи дефіцит інформації про інших, і тим самим сприяє розвитку упереджень, що створює сприятливий ґрунт для поширення дезінформації та ворожого протистояння. Причина настільки необачних поглядів полягає в неправильній інтерпретації культури та її особливостей, що і веде до неліберальних наслідків. Йдеться про латентний есенціалізм у розумінні культури, що притаманний концепціям мозаїчного мультикультуралізму.

Відомий дослідник Ч.Тейлор ставить ідею визнання самотності окремої людини і цілого співтовариства в основу своєї теорії. Наша культурна приналежність відіграє вирішальну роль у формуванні особистості. Культура являє собою систему дискурсивних практик, в яких формується ідентичність, що, в свою чергу, залежить від суспільного визнання. Як і А. Хоннет, Тейлор стверджує, що «людині або групі людей може бути завдано серйозної шкоди, вони можуть пережити справжнє спотворення своєї ідентичності, — якщо навколишні люди або суспільство відображають їм їхній образ в обмеженому, принизливому або знехтуваному вигляді» [3 с. 29]. Боротьба за визнання групової ідентичності відображає політику рівної гідності і справедливості вимог людини розвивати свої якості в певних мережах дискурсу. Таким чином, рухи за культурну самотність потребують підтримки, адже для успішної соціалізації ключовим моментом є встановлення державою тих соціальних порядків, що будуть сприяти розвитку повноцінної особистості в рамках її культури.

На відміну від Тейлора, в своєму більш практичному обґрунтуванні мультикультуралізму, У. Кімліка виходить з ліберальних принципів. Хоча він відступає від принципу нейтральності, стверджуючи, що державна політика не просто повинна обмежуватися закріпленням рівних прав незалежно від культурних чи соціальних відмінностей, але й потребує проведення державних заходів, спрямованих на усунення групових нерівностей. Кімліка акцентує увагу на значущості не тільки групової, але й індивідуальної свободи, підкреслюючи: права меншин гідні підтримки тільки якщо вони сумісні з повагою особистої автономії індивідів. Стрижнем цієї концепції ліберального мультикультуралізму є поняття «соціальної культури», яка необхідна для підтримки автономії індивіда. Такі культури, як правило, є національними: вони сконцентровані на певній території, ґрунтуються на спільній мові і мають власну мережу соціальних інститутів. Саме в рамках такої культури існує можливість вільного вибору — «перемі-

щатися в рамках своєї соціетальної культури, дистанціюватися від конкретних культурних ролей, вибирати ті сторони культури, які гідні розвитку й безцінні» [13, р. 90-91]. Національні меншини також мають соціетальні культури, які потребують підтримки держави, оскільки їх структура може бути підірвана несправедливими рішеннями більшості. Держава повинна дотримуватися групової диференціації прав і надавати захист усім подібним культурам у своїх рамках за умови їх внутрішньої лібералізації.

Незважаючи на використання різних аргументів в обґрунтуванні політики мультикультуралізму, і Тейлор, і Кімліка спрощують навколишню дійсність, усуваючи протиріччя, пов'язані з груповим досвідом і поняттям культури. Визнання у Тейлора вживається і в індивідуальному, і в колективному значеннях. На практиці подібне змішування значень призводить до висновків про те, що індивідуальна суб'єктність буде виражена одним і тим же чином у всіх представників однієї культури. Уявлення, що вираз унікальної ідентичності обов'язково приймає форму колективного самовираження є помилкою. Групова ідентичність в цьому випадку розглядається як сукупність одноманітних колективних ідентичностей, що на практиці не відповідає реальності. Незважаючи на соціальну детермінованість свого формування і перевизначення, індивід не тільки є віддзеркаленням уявлень інших, але й представляє собою активний суспільний елемент. Соціальне походження ідентичності «Я» як єдиної самооцінки можливе завдяки внутрішньому синтезу громадських імперативів і очікувань (що Дж. Мід визначив як «Ме»), але в той же час і можливості особистого вибору можливостей їх використання («І») [18]. Тому прагнення до вираження власної самобутності не визначається виключно пошуком групового самовираження.

Той же висновок ми можемо зробити і щодо цілісних «соціетальних культур» Кімліки, які ми не маємо змоги спостерігати в дійсності. Єдиної культури з єдиною системою вірувань не існує, є лише безліч різних соціальних практик, які раз у раз взаємно перетинаються. Але в мозаїчному мультикультуралізмі культура представляється як стабільна цілісність, тобто як атрибут певної етнічної групи, яка за визначенням є гомогенною, а суспільство становить конгломерат монолітних соціальних одиниць, тобто представляє собою своєрідну мультикультурну мозаїку.

Як підкреслює С. Бенхабіб, холистичні погляди щодо культури неприйнятні: «аналітично неправильним — логічною помилкою типу *pars pro toto*, тобто «заміщення частиною цілого», — було б прагнення видавати культуру за цілісність» [1]. Сьогодні ми можемо спостерігати змішання культурних практик і стилів у

кожному з власних фізичних зусиль боротьби за визнання. До того ж, людина одночасно належить до різних груп, в такому випадку неможливо визначити, яка з груп більш точно виражає його ідентичність.

На відміну від «мозаїчного» мультикультуралізму, що представляє культури чітко окресленими цілісностями, що не піддаються внутрішнім трансформаціям, Бенхабіб, спираючись на соціальний конструктивізм, відмовляється від абсолютизації культурних груп і розглядає людську культуру як мережу наративів, внутрішньорозщеплену та суперечливу цілісність. Культура являє собою особливу мінливу багаторівневу партикулярну систему, що веде внутрішній діалог з іншими культурами безперервно. Це сукупність різних мінливих символічних практик, які запозичуються один у одного, а «погляд, що сприймає культури як чітко окреслені цілісності, є поглядом ззовні, він встановлює зв'язок, що дозволяє осмислювати реальність і контролювати її» [1].

У мозаїчному мультикультуралізмі акцент робиться, перш за все, на відособленості та гомогенності культур, і наслідком стає «конфлікт між претензіями на культурну винятковість і нормами прав людини» [1]. Це призводить до сегрегації етнічних громад і формуванню штучних гетто, замкнених монолітних «кварталів».

Культури не можуть розглядатися як знеособлені стабільні формування, інакше суспільство являло б собою сукупність простих, легко передбачуваних механічних взаємодій. Якби це відповідало дійсності, то навряд чи можна було б спостерігати будь-який суспільний прогрес. Але історія підтверджує, що соціум — жива мінлива система, де відбувається безперервна трансформація визначень, тому що існуюча сукупність символічних практик не обмежує суб'єкта у варіантах їх нестандартного використання та можливостей альтернативної поведінки.

Протягом останніх десятиліть стало зрозуміло, що мозаїчний мультикультуралізм захоплював лише суспільну сегментацію, а не комунікативну свободу та не створив відповідної атмосфери для підтримки демократичної стабільності, що тепер залежить від мирного співіснування різних концепцій загального блага.

Легітимність влади повинна виражатися через раціонально-етичне визнання політичних інститутів, де повнотою демократичного суверенітету буде володіти цивільний процес політичного обговорення, а обмін наявними знаннями буде сприяти отриманню нових висновків та соціальним переорієнтаціям. Завдяки правильному синтезу важливих елементів певних форм індивідуалізму і колективізму, може бути отримана більш прийнятна модель суспільного устрою, де також буде врахована комунікативна природа культури. Так Ю. Габер-

мас прагне обґрунтувати теорію деліберативної демократії, заснованої на вільній комунікації, завдяки синтезу ліберальної та республіканської моделей.

Лібералізм, що орієнтований на вільний потік конкуруючих інтересів, передбачає «реалістичне» визначення демократії та її результатів. Але лібералізму не вистачає нормативних принципів, за допомогою яких можна оцінити справедливість рішень, що домоглися успіху на цьому ринку вподобань. Ліберальні громадяни можуть вільно вибирати різні концепції блага, але поділяють спільну правову систему, що дозволяє їм вирішувати особисті інтереси. Індивідуальні вподобання тут вищі від колективних, тому в такій процедурній моделі, що заснована на приватній автономії, немає місця для питань з приводу ідеального суспільного устрою і шляхів його досягнення.

Республіканська модель, на відміну від ліберальної, піднімає ці нормативні питання. Республіканізм «розуміє громадянство в першу чергу не з правової, але з етичної точки зору. Згідно із цим класичним уявленням, в політичній публічній сфері громадяни об'єднуються заради пошуку того, що може бути краще для них, як членів певної спільноти в даний момент часу» [10, р. 279]. Це колективне прагнення до спільної мети відповідає патріотичній ідентифікації, яка, з республіканської точки зору, є необхідною умовою для вільного режиму. Республіканці вважають, що життєздатний політичний проєкт не може бути заснований на простій агрегації індивідуальних інтересів, але вимагає загальної патріотичної орієнтації. Таке підпорядкування також не приводить до позитивних результатів.

В цілому подібні політичні системи можуть гарантувати громадянам «формальні», але не «субстанціональні» права громадської участі. Тобто, формальні демократичні права існують повсюдно, але основні є привілеєм не всіх: в разі лібералізму — економічно спроможних, а республіканізму — представників домінуючої культури.

Настільки ж незадовільними залишаються відповіді на питання про те, як враховувати культурні відмінності в демократичних процедурах. В ліберальній та республіканській моделях культура деполітизована та переведена в приватну сферу. В епоху зростання культурного різноманіття, такий крок лише сприяє зростанню міжетнічної напруги, що вже не раз було доведено на практиці.

Деліберативна модель демократії долає важливу частину обмежень лібералізму та республіканізму, які стають нам на перешкоді на шляху реалізації демократії і соціальної справедливості в умовах полікультурного суспільства. Деліберативна демократія, як і ліберальна модель, не ігнорує суспільний плюралізм, але при цьому дотримується республіканських

ідей, укорінюючи поняття громадянства в побудові спільноти шляхом громадянської участі.

Сьогодні державна стабільність може існувати лише за умови підтримки лояльних до плюралізму систем. Передзаданий консенсус навколо суспільного устрою, заснований на трансцендентальних аргументах, розпався, що сприяло фрагментації поглядів щодо належного порядку. «Ліберальний габітус «що вважати істинним», який спочатку релятивізується гетеродоксальним розумінням того, «що вважати істинним», відповідає поняттю плюралізму конкуруючих сил, що не прийшли до згоди щодо істини: практичні питання більш не істиноносні, цінності ірраціональні» [5, с. 135]. В таких умовах конкуренції різних уявлень про суспільне благо досягнення згоди щодо загальнозначних питань стає можливим лише за допомогою раціонального діалогу. Перевага деліберативної моделі в середовищі подібного плюралізму полягає в її процедуралізмі — етиці дискурсу. Ця моральна філософія покликана вирішити конфлікти справедливості, не вдаючись до насильства або примусу.

Саме через публічні дебати, що включають всіх громадян і, відповідно, всі «життєві контексти», вимоги рівності можуть бути задоволені. Дискурсивний метод не орієнтований на певний етос, єдиною його умовою є справедливі деліберативні процедури. Комунікативний процес означає залучення до суспільного раціонального діалогу, що зорієнтований на загальне розуміння ситуації та є вільним від стратегічних дій (тобто від впливу влади і грошей).

Орієнтація на громадську участь, яка розмежує деліберативну демократію і лібералізм, переміщує її ближче до республіканської моделі. Обидва підходи, деліберативний і республіканський, засновані на концепції публічної сфери. Солідарність розглядається як основне джерело соціальної інтеграції. Але недоліком республіканізму є припущення щодо необхідності існування єдиної ідеї загального блага. «Етичне перевантаження» республіканізму обмежує цю модель у відношенні консенсусу з приводу ціннісних орієнтацій і інтересів, який не існує в умовах культурного різноманіття. Замість загальної етнокультурної ідентичності, що передбачається республіканізмом, деліберативна теорія демократії заохочує громадян розділяти прихильність саме політичному дискурсу, джерело якого Габермас називає «конституційним патріотизмом». Саме це вирішує проблему солідарності в деліберативній моделі, діючи як «функціональний еквівалент» націоналізму. Солідарність, в даному випадку, не спирається на ідею нації як спільноти загального походження або загальної етнічної приналежності, але будується на «загальній політичній культурі».

Таким чином, «політична культура» відділяється від «субкультур та їх дополітичних

ідентичностей», але при цьому життєздатність першої обов'язково прив'язані до поваги другої. «Правильно зрозуміла теорія прав вимагає політики визнання, яка захищає цілісність індивіда в життєвих контекстах, де сформована її або його ідентичність» [9, р. 112].

Верховенство закону не просто гарантує особисту автономію, а й дає можливість громадянам брати участь в політичних дискусіях. У той же час, вважаючи себе авторами тих законів, які вони повинні виконувати як адресати, громадяни визнають їх легітимність. Слід підкреслити недостатність заходів патерналістської держави. Спрямовані на скорочення соціально-економічної нерівності, ці заходи вводяться зверху на основі заданих уявлень про норми. В даному випадку громадянство зводиться до відносин клієнта до адміністрації, яка надає послуги безпеки і всілякі вигоди «по-батьківськи» [9, р. 78]. Варто відзначити, що Габермас не наполягає на позитивному або негативному впливі цих послуг; він лише підкреслює — щоб вважатися легітимними норми і угоди повинні бути створені людьми, яких вони стосуються.

Комунікативне ядро деліберативної теорії демократії робить її найбільш ефективною демократичною платформою в полікультурному суспільстві. І хоча, як було сказано вище, республіканізм аналогічним чином ґрунтується на діалозі громадськості, але він виходить з єдиної концепції загального блага, тому його концепція комунікації не відповідає умовам багатопланового плюралізму в суспільстві. Дискурсивний метод не передбачає наявності загального розуміння і інтересу, але створює можливості для їх знаходження. Можна стверджувати, що цей вид комунікації не передбачає фіксованої норми політичної участі, всі попередні норми завжди можуть стати предметом суспільного обговорення. «Сильний дискурс ... вимагає запитування суб'єктів навіть з приводу предзаданих легітимних рамок. Дійсність може бути перевірена тільки на основі формальних властивостей аргументації» [17, р. 35].

Висновки. Для полікультурного суспільства деліберативна теорія демократії може стати найбільш перспективною моделлю, що буде сприяти гармонізації політики і внутрішньої природи людини. По-перше, розуміння кому-

нікації, що розраховується не на певний етос, як в республіканській моделі, а розглядається в якості універсального ключового інструменту політичної участі, створює перспективну платформу для повноцінного включення культурних меншин. Деліберативна теорія вимагає включення кожного в процес, а не заохочує соціальну фрагментацію, як мультикультуралізм. По-друге, завдяки розвитку єдиного комунікативного відкритого простору, демократична стабільність не стане більше підриватися індивідуалістичними настроями, які заохочуються нейтральним лібералізмом. По-третє, вагомим аргументом сьогодні є те, що деліберативна модель демократії заперечує можливість повноцінної легітимності існуючого порядку при наявності патерналістських стратегій у державі. Всі державні заходи, що виходять з власних уявлень суб'єктів державної влади про життєвий досвід груп і пов'язаних з ним перспектив їх учасників, не можуть бути по-справжньому ефективними. Більш того, саме це породжує громадянську пасивність і знижує відповідальність перед суспільством, створюючи апатичну масу клієнтів держави. Деліберативна модель також не передбачає наявності передзаданої громадянської мети, але представляє собою відмінний спосіб її досягти. Спільність досягається в дискурсі і культурні відмінності тут не сприймаються як застава необхідної дистанції. Необхідно підкреслити: незважаючи на те, що останнім часом все частіше в західних моделях демократії використовуються деякі принципи деліберативної теорії, в цілому вона залишається нормативною моделлю, але «той факт, що нормативна модель [часом] не відповідає реальності, не дає підстав відкинути [цю] модель, оскільки потреба в нормативності якраз і викликана тим, що люди оцінюють дійсність, в якій живуть, з точки зору принципів і обіцянок, що перевершують дану реальність» [1]. Основні принципи мультикультуралізму, як нормативної моделі, свого часу були покладені в основу сучасної політики, яка, представивши культуру як єдину цілісність, привела до суспільної сегментації. Тому сьогодні, коли культури нарешті розуміються як взаємодіючі багаторівневі системи з рухомими межами, необхідна нова політика, орієнтована на їх діалог як необхідна умова громадянської стабільності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бенхабб С. Притязання культури. Равенство и разнообразие в глобальную эру [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://doc-22401602_132653250?dl=b2ff36a6cc78f738b4. — Название с экрана
2. Кукатас Ч. Либеральный архипелаг: Теория разнообразия и свободы [Текст] / Ч. Кукатас; пер. с англ. Н. Эдельмана; под ред. А. В. Куряева. — Москва: Мысль, 2011. — 482 с.
3. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і політика визнання [Текст] / Ч. Тейлор; пер. с англ. к.ф.н. Р. Й. Димерца. — К.: Альтерпрес, 2004. — 172 с.
4. Хабермас Ю. Вовлечение Другого: Очерки политической теории [Текст] / Ю. Хабермас; пер. с нем. Ю. С. Медведева; под ред. Д. А. Складнева. — М.: Наука, 2001. — 417 с.

5. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма [Текст] / Ю.Хабермас; пер. с нем. Л.В.Воропай. - Москва, «Праксис», 2010. — 264с.
6. Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization [Text] / A. Appadurai. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. — 229 p.
7. Fraser N., Honneth A. Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange [Text] / N. Fraser, A. Honneth. — Verso Books: London, 2003. — 276 p.
8. Gitlin T. From Universality to Difference: Notes of the Fragmentation of the Idea of the Left [Text] / C. Calhoun (eds.) // Social Theory and the Politics of Identity. — Oxford: Blackwell, 1994. — P. 150-175.
9. Habermas, J. Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State [Text] / A. Gutman (eds.) // Multiculturalism. — Princeton: Princeton University Press, 1994. — P.107-148.
10. Habermas, J. Between Facts and Norms [Text] / J. Habermas. — Cambridge: The MIT Press, 1996. — 675 p.
11. Habermas, J. Three Normative Models of Democracy [Text] / S.Benhabib (eds.) // Democracy and Difference. — Princeton: Princeton University Press, 1996. — P. 21— 30.
12. Honneth A. The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts [Text] / A. Honneth. — MIT Press, 1996. — 215 p.
13. Kimlicka W. Multicultural Citizenship [Text] / W. Kimlicka. — Oxford: Clarendon Press, 1994. — 280 p.
14. Mamdani M. Good Muslim, Bad Muslim. America, the Cold War, and the Roots of Terror [Text] / M. Mamdani New York: Pantheon Books, 2004. — 324 p.
15. Mead J.G. Mind, Self, and Society [Text] / Charles W. Morris (eds). — University of Chicago Press. 1934. — 440 p.
16. Parekh B. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory [Text] / B.Parekh. — Harvard Univ. Press, 2002. — 400 p.
17. Rehg W. The Discourse Ethics of Jurgen Habermas [Text] / W. Rehg. — University of California Press, 1994.- 288 p.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016

REFERENCES:

1. Benhabib S. Prityazaniya kulturyi. Ravenstvo i raznoobrazie v globalnuyu eru [The claims culture. Equality and diversity in the global era]. Access mode: https://doc-22401602_132653250?dl=b2ff36a6cc78f738b4 (in Russian).
2. Kukatas, Ch., 2011. Liberalnyiy arhipelag: Teoriya raznoobraziya i svobodyi [Liberal Archipelago: The theory of diversity and freedom]. Myisl, Moscow (in Russian).
3. Teylor, Ch., 2004. Mul'tykul'turalizm i polityka vyznannya [Multiculturalism and the politics of recognition]. Al'terpres, Kiev (in Ukrainian).
4. Habermas, Yu., 2001. Vovlechenie Drugogo: Ocherki politicheskoy teorii [Engaging the Other: Essays in Political Theory]. Nauka, Moscow (in Russian).
5. Habermas, Yu., 2010. Problema legitimatsii pozdnego kapitalizma [The problem of legitimation of late capitalism]. «Praksis», Moscow (in Russian).
6. Appadurai, A., 1996. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press.
7. Fraser, N., Honneth, A., 2003. Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. Verso Books: London.
8. Gitlin, T., 1994. From Universality to Difference: Notes of the Fragmentation of the Idea of the Left. Social Theory and the Politics of Identity. Oxford: Blackwell, 150-175.
9. Habermas, J., 1994. Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. Multiculturalism. Princeton: Princeton University Press, 107-148.
10. Habermas, J., 1996. Between Facts and Norms. Cambridge: The MIT Press.
11. Habermas, J., 1996. Three Normative Models of Democracy. Democracy and Difference. Princeton: Princeton University Press, 21— 30.
12. Honneth, A., 1996. The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts. MIT Press.
13. Kimlicka, W., 1994. Multicultural Citizenship. Oxford: Clarendon Press.
14. Mamdani, M., 2004. Good Muslim, Bad Muslim. America, the Cold War, and the Roots of Terror. New York: Pantheon Books.
15. Mead, J.G., 1934. Mind, Self, and Society. University of Chicago Press.
16. Parekh, B., 2002. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. Harvard Univ. Press.
17. Rehg, W., 1994. The Discourse Ethics of Jurgen Habermas. University of California Press.

Батракіна Єлизавета Євгеніївна – аспірант
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Адреса: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
E-mail: elizaveta.batr@gmail.com

Batrakina Yelyzaveta Yevheniyivna – postgraduate
V. N. Karazin Kharkiv national university
Address: 4, Svobody Sq, Kharkiv, 61022, Ukraine
E-mail: elizaveta.batr@gmail.com